

door: Koen De Temmerman

Klassieke retorica, taal- en literatuuronderwijs

Moet de klassieke retorica weer terug in het taal- en literatuuronderwijs? Jazeker, zegt de classicus Koen De Temmerman. De retorica is nog altijd het fundament onder ons begrip van taal en literatuur.

In een recente bijdrage aan het tijdschrift *Internationale Neerlandistiek*, pleit Carel Jansen – geheel terecht – voor een nadrukkelijk gebruik van de klassieke retorica in het taal- en literatuuronderwijs (zie ook Jansens bijdrage aan dit nummer van *VakTaal*). Hij ziet retorica als een hefboom voor een betere ontwikkeling van zowel analytische als performatieve taalvaardigheid, in de eerste plaats in de context van ‘de communicatievorm waar het in de klassieke rhetorica allemaal om draaide: de redevoering, ofwel zoals we dat nu noemen, de mondelinge presentatie’.

Het inzicht dat klassieke retoriek een intrinsiek deel uitmaakt (of zou moeten uitmaken) van taal- en literatuuronderwijs is, zo toont de auteur ook aan, niet wijdverbreid in de huidige onderwijspraktijk. Nochtans heeft het een lange traditie die teruggaat tot de oudheid, toen retorica de kern vormde van de antieke schoolopleiding, waar ze – zoals zal blijken – inderdaad veel meer omvatte dan enkel de communicatievorm van de redevoering.

POËTISCHE STIJL

Het ontstaan van retoriek als onderwijsdiscipline wordt meestal gesitueerd

in de context van de (niet-representatieve) ‘democratische’ besluitvorming in Athene in de vijfde eeuw voor onze tijdrekening. Het belang van (de kracht van) het woord nam toe, het besef groeide dat welsprekendheid aan te leren valt, en rondtrekkende leraars of sofisten gaven tegen betaling onderwijs in overtuiging en argumentatie.

De eerste retorica-handboeken boden praktische argumentatietips, trucjes, ordeningsschema’s en modelredevoeringen. In de daarop volgende eeuwen ontwikkelde de retorica, in oorsprong de kunst van het overtuigend spreken, zich echter tot een alomvattende taal- en literatuurtheorie, die onlosmakelijk verbonden was met poëtica en literatuurkritiek. Deze evolutie is niet verwonderlijk, aangezien de oudste antieke literatuur, die al snel deel uitmaakte van traditionele onderwijsprogramma’s, duidelijk retorische patronen gebruikte (bijvoorbeeld speeches in Homerus en tragedie) en daarom een belangrijke rol speelde in de conceptualisering van vroege retorische theorie. Tezelfdertijd waren de oudste retorische theorievorming en praktijk verweven met literatuur (Aristoteles bijvoorbeeld legt in het derde boek van zijn *Retorica* de basis van de stilistiek, en de sofist Gor-

gias imiteert poëtische stijl). Bovendien werd retorisch, in oorsprong oraal, materiaal meer en meer gerecupereerd in literaire contexten, gericht op lezers eerder dan luisteraars.

LITERATURISERING

Speeches van beroemde redenaars zoals Demosthenes werden na voordracht gereviseerd en gepubliceerd; en Isocrates schreef en publiceerde toespraken die nooit publiekelijk werden gehouden. Redenaarskunst werd met andere woorden meer en meer behandeld als een literair genre. En het relatieve belang van de *elocutio* of stijl leer nam geleidelijk toe: waar retorische traktaten uit de vijfde en vierde eeuw voor Christus het domein nog in de eerste plaats behandelen als een argumentatieleer, gaan traktaten uit de late oudheid voornamelijk over retorische tropen en figuren, een verschuiving die suggereert dat retoriek steeds meer werd gezien als de kunst van het mooi spreken/schrijven dan als die van het overtuigend en logisch coherent overtuigen. Dergelijke ‘literaturisering’ van de retoriek ging hand in hand met een ‘retorisering’ van literatuur (vooral zichtbaar vanaf de eerste eeuw v. Chr.): een toenemende aanwezigheid in literaire werken van retorische pa-

Bronnen De Temmerman, K. & Breij, B. *Making Literature*, in *A Handbook of European Literary History*, red. S. Levie & M. De Pourcq. London: Routledge (in druk). • Fuhrmann, M. *Die antike Rhetorik. Eine Einführung*. Mannheim: Artemis & Winkler, 2011 (6. überarb. Auflage). • Jansen, C. ‘Taal- en communicatieonderwijs in beweging’, *Internationale Neerlandistiek* 54.2, 2016, 137-46. • Praet, D. *Stijlvol overtuigen. Geschiedenis en systeem van de antieke rhetorica*. Gent: Universiteit Gent. • Pernot, L. *La rhétorique dans l'Antiquité*. Paris: Librairie Générale Française, 2000.

**HET IS NIET VERWONDERLIJK
DAT DE OVERGELEVERDE ANTIEKE
SCHOOLHANDBOEKEN ZICHZELF
AANPRIJZEN ALS NUTTIG VOOR
ZOWEL TOEKOMSTIGE REDENAARS
ALS TOEKOMSTIGE LITERATOREN**

tronen en technieken, zoals *topoi*, tropen, figuren, aforismen, ordeningspatronen enzovoort.

ANTIEKE SCHOOLHANDBOEKEN

Het brandpunt van deze verstrengeling van retoriek, taal en literatuur was het onderwijs. Voor leerlingen tussen de 11/12 en 15/16 jaar oud was de ruggengraat van het curriculum wat wij vandaag schrijfvaardigheidstraining zouden noemen: de zgn. progymnasmata, schrijf- en compositieoefeningen die voorbereidden op het 'hogere onderwijs' (dat in het teken stond van het schrijven en brengen van volledig uitgewerkte oefenredevoeringen). Deze oefeningen boden een dynamische training in schrijven, herschrijven en informatiedistributie. Eenvoudige oefeningen (zoals bijvoorbeeld de parafrase van een kort verhaal of fabel) leidden tot meer complexe vormen: aan de hand van vaste ingrediënten en voorschriften moesten de leerlingen een helder feitenrelaas geven, een dier of gebeurtenis levendig beschrijven, een persoon prijzen of beschimpen, een wetsvoorstel toelichten of met een speech in de huid kruipen van een historisch of mythologisch personage.

Zoals alle retorische theorie zoeken deze oefeningen hun inspiratie in de literaire traditie (vooral Homerus en de tragici), waaruit voorbeelden werden gedistilleerd ter imitatie. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de overgeleverde antieke schoolhandboeken (waarin al deze oefeningen minutieus staan beschreven) zichzelf aanprijzen als nuttig voor zowel toekomstige redenaars als toekomstige literatoren.

ONDERWIJSPRAKTIJK

De culturele erfenis van dit retorische onderwijssysteem is ontzettend groot geweest. De progymnasmata hebben eeuwenlang aan de basis gelegen van het onderwijs, niet alleen in West-Europa maar ook in het oostelijke Middellandse Zeegebied. Retoriek bleef ook na de oudheid cruciaal in het onderwijs, en vormde in de middeleeuwen samen met de dialectiek en grammatica het zogenoemde *trivium*, het drieluk van *artes liberales* dat voorafging aan het *quadrivium* (geometrie, wiskunde, astronomie en muziek). Het retorische onderwijs had dan ook een fundamentele invloed op de literaire productie in de oudheid, middeleeuwen, renaissance en daarna. De suggestie van Carel Janssen dient met andere woorden met veel enthousiasme onthaald te worden. Vanuit cultuurhistorisch oogpunt is de intrinsieke verwevenheid van taalvaardigheid, retoriek en literatuur fundamentele en belangrijker dan vandaag in de onderwijspraktijk wordt gevoeld en meegegeven. ●

Koen De Temmerman is onderzoeksprofessor aan de vakgroep Letterkunde (afdelingen Latijn en Grieks) van de Universiteit Gent. Zijn interesses zijn antieke fictie, antieke retoriek en laatantieke hagiografie. Dit artikel werd deels geschreven in het kader van het ERC Starting Grant project Novel Saints (grant agreement 337344) dat de auteur momenteel leidt.